

aan het eind nog een aparte lijst verschaft, en maakt aannemelijk, dat het ongeveer in augustus of september 1611 voltooid kan zijn geweest.

Grotius' uiteenzetting, waarin de christelijke godsdienst in haar essentie apologetisch wordt uiteengezet, moet gezien worden tegen de achtergrond van de godsdiensttwisten tussen remonstranten en contraremonstranten in de Bestandsperiode, die vooral in Zeeland heftig woedden. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat vier relaties aan wie de schrijver zijn manuscript tevoren ter inzage zond, betrekkingen hadden met dit gewest, waaruit ook zijn eigen echtgenote stamde. Het is opmerkelijk en op het eerste gezicht onverklaarbaar, dat tot deze vier ook Antonius Walaeus, toen nog predikant te Middelburg, later hoogleraar te Leiden, behoorde. Tussen deze contraremonstrant, later lid van de Dordtse Synode, en Grotius bestond een vriendschap die duurde tot de uitspraak van het doodvonnis over Oldenbarnevelt, Hogerbeets en de auteur van *Meletius*. Walaeus weigerde, op het moment waarop van gratieverlening nog geen sprake was, aan zijn vriend pastorale bijstand voor de voltrekking van het vonnis te verlenen, die hij aan de andere twee wel bereid was te geven. De vier brieven, gewisseld tussen de vrienden en als appendix toegevoegd aan deze uitgave, wettigen de conclusie dat niet alle Dordtse vaders zulke ijzervreters waren als vaak gedacht wordt.

Het geschrift was bedoeld als oproep aan de strijdende partijen, te zoeken naar een consensus in het wezenlijke en de strijd over wat voor de auteur bijzaken waren te staken. Belangrijker dan dogmatische uitspraken was voor hem het christelijk ethos. In zijn uiteenzettingen geeft de geleerde blijk van grote kennis van de voorchristelijke en christelijke oudheid, een kennis die hij gemeen had met veel van zijn tijdgenoten in de republiek der letteren. De uitgever van de tekst heeft de vindplaatsen der klassieke teksten op voorbeeldige wijze in uitgebreide annotaties getraceerd, zij het niet aan de voet der bladzijden doch achter de totale tekst, die niet alleen in de oorspronkelijke Latijnse versie doch ook in een Engelse vertaling wordt gegeven. Helaas staan de twee teksten niet naast doch na elkaar afgedrukt. De uitgave besluit met enige voor de onderhavige materie relevante correspondentie en indices van bijbelplaatsen, eïgenamen en onderwerpen.

Tijdens het lezen vraagt men zich steeds meer af, welke kennis aangaande de Alexandrijnse patriarch Meletius, gestorven in de eerste jaren der zeventiende eeuw, Grotius zich mag hebben verworven. Posthumus Meyjes maakt duidelijk, dat zijn vriend Boreel hier als intermediair gefungeerd heeft. Het zij zo. Maar in hoeverre vormde de (louter mondelinge?) kennisoverdracht door bemiddeling van deze bereisde man een genoegzame basis voor het gebruik van Meletius ter ondersteuning van Grotius' eigen positiekeuze in de godsdienstconflicten van zijn tijd? In zijn geschrift ontbreekt, voor zover wij vermogen te ontwaren, elk letterlijk citaat van de Grieks-orthodoxe patriarch. Waar Grotius de indruk wekt, hem te citeren, aan het begin van de epilooq (101, regels 4-7) geeft hij een samenvatting van zijn eigen opvatting: het dogma dient slechts als fundament van de ethiek. Maar waar zou deze orthodoxe gezagsdrager dit verklaard kunnen hebben? En belangrijker nog: was Meletius, levenslang fel bestrijder van Rome en pausdom (en daarin een authentiek vertegenwoordiger van het Oosters christendom) en schrijver van een uitvoerige bestrijding van het Jodendom, wel zulk een irenicus dat Grotius hem met recht ten voorbeeld kon stellen aan zijn twistende landgenoten?

W. Nijenhuis

J. C. Trimp, *Jodocus van Lodensteyn. Predikant en dichter* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1987, 243 blz., f47,90, ISBN 90 6140 157 7).

De Delftse regentenzoon Joost van Lodensteyn (1620-1677), achtereenvolgens predikant van de gereformeerde kerk te Zoetermeer, Sluis en Utrecht, was al bij zijn leven een legende. Vader Lodensteyn werd hij genoemd. Hij hield zijn gemeente niet alleen vanaf de kansel Gods geboden voor, maar gaf ook in zijn persoonlijk leven een inspirerend voorbeeld van praktische vroomheid. Als vooraanstaand representant van de nadere reformatie, de verschijningsvorm van het internationale piëtisme in de Republiek, die omstreeks 1650 haar bloeitijd beleefde, werd Lodensteyn door de traditioneel gereformeerden op handen gedragen. In het rekkelijke kamp was men minder enthousiast. Een vijandig pamfletist hekelde 'Den liefdelooze Lodensteen. Van Liefde koud als lood en steen'. Ruim honderd jaar na het verschijnen van de Lodensteynbiografie van Proost (P. Proost Jzn., *Jodocus van Lodenstein* (Amsterdam, 1880)) schreef de Neerlandicus J. C. Trimp een nieuwe studie over Lodensteyn, die aanmerkelijk dieper graaft dan de bestaande. Trimp, die in 1952 promoveerde op een proefschrift over Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter, kent de geschriften van de Utrechtse nadere reformator als geen ander en heeft daaraan, in het bijzonder aan de *Beschouwingen van Zion*, belangrijke bouwstenen voor zijn biografie ontleend.

Trimp ziet Lodensteyn als de laatste vertegenwoordiger van het strijdbare piëtisme hier te lande zoals dat door mannen als Teellinck en Udemans was ingezet. De nadere reformatie die zij nastreefden, was geen correctie van de reformatie van de zestiende eeuw, maar juist het doortrekken ervan. Na Lodensteyn zou de nadere reformatie steeds meer losraken van het streven kerk en maatschappij te hervormen en zich concentreren op het innerlijk leven. Schortinghuis met zijn vijf nieten (ik wil niet, ik kan niet, ik weet niet, ik heb niet en ik deug niet) vertegenwoordigde die laatste quietistische fase van de beweging.

Nu was deze 'ver-niet-ting' zeker ook al bij Lodensteyn aanwezig. Hij was gewoon de nietige mens aan te duiden met termen als: miertje, made, wormpje en dode hond. Maar zij ging bij hem nog samen met een sterke betrokkenheid bij kerk en samenleving. Lodensteyn had oog voor het individuele zieleheil, maar ook voor de geestelijke staat van de gemeenschap. 'Daar moeten bannen onder ons zijn ...' klaagde hij toen de Republiek in 1672 met de ondergang werd bedreigd. Geheel in de trant van de gereformeerde traditie zag Lodensteyn in de gebeurtenissen tijdens het rampjaar de straffende hand Gods.

Mij trof in het boek van Trimp vooral de tragedie in Lodensteyns leven. In de eerste hoofdstukken is sprake van jaren van voorbereiding, van verkenning en van verwachting. Daarna zijn de trefwoorden: ontmoediging en moedeloosheid. Het 'Utrechts Israël' stelde Lodensteyn diep teleur. Hij vond er geen levend geloof, de reformatie van de zestiende eeuw had niet tot een echt geestelijk réveil geleid. In zijn laatste levensjaren overwoog Lodensteyn zijn ambt neer te leggen. Hij ging niet meer in de dienst van het heilig avondmaal voor, omdat hij niet verdroeg dat er zoveel naam-christenen aan deelnamen. Toen een burgemeester hem naar de reden van zijn wegblijven vroeg, antwoordde Lodensteyn erover te zwijgen omdat het hem was alsof er een emmer water over zijn rug werd gegoten.

Lodensteyn was een 'precies' predikant in de betekenis die Voetius aan het begrip 'praecisitas' gaf: de nauwkeurige en volledige overeenstemming van de menselijke daden met de wet Gods. Sober in eten en drinken, schonk hij een groot deel van zijn traktement aan de armen. Hij sliep nooit langer dan zes à zeven uur. 's Zomers ging hij om negen uur naar bed en stond hij om drie uur op, 's winters om half negen en om half vier. Van der Hooght, een van zijn eerste biografen, schreef naar aanleiding van zijn dood: 'Aldus stierf Jodocus van Lodensteyn, die 57 jaren en ses maanden op aarden, Ongetrouwt, en, in dien Staat, Heylig geleeft heeft'. De mistroostigheid op het eind van zijn leven was een gevolg van de hoge verwachtingen die hij koesterde. Maar Trimp

toont mijns inziens overtuigend aan dat Lodensteyns moedeloosheid niet alleen een gevolg van zijn teleurstelling was, maar ook voortkwam uit innerlijke onvrede. Lodensteyn doet denken aan de rijke jongeling uit Mattheüs 19:20 die tot Christus zegt alle geboden te hebben onderhouden en toch beseft te kort te schieten. Hij miste de verzekerdheid die bevindelijke piëtisten als de Saints in New England kenmerkte. In plaats van een fontein van levend water zag Lodensteyn zichzelf als een regenbak en dan nog vaak leeg. 'Uw hert is als een stijf bevroren land, Uw Spruyten dor: hoe soud gy andre groenen doen'? zo klaagde hij zichzelf aan.

In het laatste hoofdstuk van het boek, dat het karakter van een postscriptum heeft, gaat Trimp in op de verhouding tussen calvinisme en piëtisme en de plaats van Lodensteyns theologie daarin. Hij concludeert dat Lodensteyn heel dicht bij de opvatting van De Labadie stond, die een kerk van wedergeborenen voor ogen had. Opvallend is de positie van Lodensteyn in de controverse tussen Voetius en Coccejus. Hoewel hij als een overtuigde Voetiaan kan worden getypeerd, toonde Lodensteyn zijn leven lang respect voor zijn vroegere leermeester Coccejus die hij, naar hij zei, achtte en liefhad. De relatie met Voetius werd volgens Trimp nooit gekenmerkt door echte genegenheid. Wat Lodensteyn met Voetius verbond, was de gemeenschappelijke overtuiging dat de leer der waarheid tot uitdrukking moest komen in een godzalige levenswandel.

Het Nederlandse piëtisme staat heden ten dage in orthodox-protestantse kring weer in het middelpunt van de belangstelling. Een werkgroep 'Wezen en vertegenwoordigers van de nadere reformatie' uitgaande van de Stichting studie der nadere reformatie houdt zich actief met het onderwerp bezig. De biografie over Lodensteyn van Trimp is een uiterst waardevolle bijdrage aan dit onderzoek. Trimp heeft een voortreffelijk boek over een centrale figuur in de nadere reformatie geschreven, waaraan maar enkele smetjes kleven. Mij hindert het gebruik van de term 'roomsen' in plaats van 'rooms katholieken' en in Utrecht spreekt men sinds jaar en dag van de Jacobikerk en niet van de Jacobskerk.

G. Groenhuis

P. P. Witkam, ed., *Briefwisseling van Hugo Grotius, XU, 1641* (Rijks Geschiedkundige Publication Grote Serie CXCVH; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1986, xviii + 839 blz., f420,- ISBN 90 232 2235 0).

Na weer vijfjaar — in 1976 verscheen het tiende en in 1981 het elfde deel van de Grotiuscorrespondentie — is het twaalfde deel uitgekomen. Was de uitgave van het vorige deel nog het werk van B. L. Meulenbroek en P. P. Witkam samen, dit deel is praktisch helemaal het werk van laatstgenoemde. Wat zij samen met de vorige directeur van het Grotius Instituut begonnen was, heeft zij in dit deel nog verder doorgevoerd, een enigszins andere opzet van deze toch al zo bruikbare uitgave. Helaas is dit het laatste deel dat mevrouw Paula P. Witkam voor de druk gereed heeft gemaakt. Zij overleed in februari 1985. Vanaf 1972 was zij aan het Grotius Instituut verbonden geweest en vanaf 1980 droeg zij heel de verantwoordelijkheid voor de uitgave van de Grotiuscorrespondentie, waaraan zij haar beste krachten gegeven heeft. Het werk wordt nu voortgezet door de directeur van genoemd instituut, H.J.M. Nellen, samen met mevrouw C.M. Ridderikhoff.

Deze uitgave bevat 541 brieven uit het jaar 1641, waarvan er maar liefst 306 niet eerder werden gepubliceerd. De tekst van de brieven wordt voorafgegaan door een uitvoerige inleiding, waarin